

Repere identitare în presa literară a exilului românesc

Dan ANGHELESCU*

„Istoria universală nu este solul în care crește
fericirea” (Georg Wilhelm Friedrich Hegel).

„Problema umană pe care războiul o lasă în
urmă e fără precedent în fapt sau în
imaginație. Niciodată structura vieții nu a fost
astfel distrusă, pulverizată...”

(Anne O'Hare McCormick)

Key-words: *Romanian exile, Romanian cultural journals abroad*

1.Considerații generale: veacul al XX-lea și derapajele rațiunii

Niciun fenomen nu se dăruiește înțelegerii în afara contextului general și a stărilor de lucruri din interiorul cărora i-a fost dat să ia naștere. Fără îndoială că astăzi – încercând să deslușim sensurile, nici acum prea limpezi, ca și numeroasele semne de întrebare ce continuă să plutească asupra evenimentelor din veacul XX – este necesar să cuprindem în înțelegerea noastră și acele situații colaterale care întotdeauna imprimă o indelebilă amprentă fiecărui fenomen. Cu atât mai mult cu cât nimic din toată istoria de mai bine de o jumătate de secol pe care au traversat-o românii nu-și poate afla un precedent.

Poate că, într-adevăr, așa cum credea Tony Judt, cea mai mare dintre iluziile apărute cândva pe bătrânul continent al Europei a fost însăși *civilizația europeană*, civilizația care în veacul al XX-lea avea să intre într-o catastrofală implozie (Judt 2008:19). Se vorbește, în primele decenii ale amintitului secol, despre *Cultura Faustică* a mileniului doi (d. Cr.) ca despre marea *izbândă a gândirii eminamente tehnice*. Și totuși (având în vedere contradicția interioară dintre o spiritualitate atât de complexă și o atât de profundă sfâșiere sufletească), această *cea mai măreață și plină de pasiune dintre toate culturile câte au fost pe pământ* va fi percepută și drept cea mai tragică. Oswald Spengler era acela care deslușea aici „o problemă a civilizației” percepută ca stadiu final, ca destin inevitabil al oricărei culturi. Termenii utilizați sunt de altfel cât se poate de elocvenți: *amurg, declin implacabil, apogeu, sfârșit, încremenire a spiritului la care se ajunge dintr-o profundă necesitate* (Spengler 1996a: 53,54). Între semnele fatale prin care *irevocabilul soroc* urma să-și anunțe și să-și definească esența, gânditorul întrezărea o uriașă exacerbare a

* Universitatea „Hyperion”, București, România.

conștiinței citadine. Din perspectiva *orașelor mondiale*, a cosmopolitismului, ideea de patrie urma să fie pulverizată la un loc cu respectul pentru tradiție, cu acela pentru cultură, cât și cu orice capacitate de a mai înțelege și a mai adera la valorile tradiționale. Consecința directă a unei asemenea stări de lucruri se contura în aceea că – în viitor – metropolele nu vor mai adăposti înlăuntrul lor un popor ci doar o jalnică *masă*! În acest fel urma să ia ființă ceea ce Spengler nu a ezitat să numească *marea modă a semidocților, a adunărilor populare radicale, a marxiștilor și scriitorilor de literatură etic-socială care se vor considera gânditori și poeți*. În plus, potrivit aceleiași viziuni spengleriene, toate acestea vor culmina cu instaurarea unei „forme complet nouă și târzie, lipsită de viitor”, inexorabilă pentru existența umană (Spengler 1996: 57). Asupra viitorului în veacul XX Spengler formula o lapidară și dantescă imagine: „Orice mare cultură”, spunea el, „este o tragedie; istoria omului este tragică în totalitatea ei. Însă păcatul și prăbușirea omului faustic sunt mai mari decât tot ce au putut vedea vreodată Eschil și Shakespeare (Spengler 1996b: 78)”.

2. Aculturația totalitară în România postbelică

Soarta postbelică a Regatului României, atunci când un cataclism al istoriei îl transforma în *republică populară*, va confirma, aproape în detaliu, premonițiile spengleriene. *Exacerbarea conștiinței citadine* lua forma (impusă de bolșevism) supremației politice a proletariatului, inexistent la ora aceea atât în fond cât și în formă. *Ideea de patrie și aceea de patriotism* fuseseră – la rândul lor – pulverizate (încă din perioada lui Lenin) în numele internaționalismului proletar. Despre respectul pentru cultură, pentru valorile tradiționale, ca și pentru spiritualitatea națională nu va mai fi permis nici măcar să se amintească. În regimul comunist arta, poezia, aceste îndeletniciri, *cele mai nevinovate dintre toate* (după spusa lui Hölderlin), aveau să fie primele pe lista celor ce trebuiau *revoluționate*! Se va considera și că eliminarea socială – adăugând-o și pe aceea fizică – a intelectualilor erau insuficiente. Drept pentru care mentalitatea și comportamentele paranoice ale luptei de clasă vor fi cu violență inoculate întregului corp social odată cu mortala toxină a ideologiei marxist-leninist-staliniste. Tragicul episod al asasinatului spiritual al României debuta astfel cu cea mai sălbatică prigonire a esteticului și, implicit, a autonomiei și modernității operei de artă. Devenit curent oficial, puritatea *realismului socialist* va fi vegheată prin măsurile draconice ale partidului-stat slujit la ora aceea de figurile sinistre ale unor ideologi și carieriști cum se vor fi dovedit Jacob Popper, Dan Petrașincu, Petru Dumitriu, Sorin Toma, A. Toma etc. Pretinși critici literari vor ataca cu o violență fără precedent natura burgheză și decadentă a întregii literaturi interbelice și – în principal – maioreșcianismul¹. Prin ideologie și teroare stalinistă acum se va crea teribila sintagmă a *culturii dușmane* menită să obtureze, să inhibeze și să distrugă orice tentativă de a mai gândi altfel decât în termenii impuși de falacioasa utopie totalitară. În acest mod – imediat după

¹ Iată câteva titluri și câteva nume semnificative pentru ceea ce se va fi petrecut în această deosebit de tristă perioadă: Georgeta Horodincă, *Adio, domnule Maiorescu* (în „Gazeta literară” nr.49 /91/, din 8 dec. 1955), Savin Bratu, *Fantoma lui Maiorescu* („Gazeta Literară”, 26 iunie, 24 iulie 1958), N. Tertulian, *Eugen Lovinescu sau contradicțiile estetismului*, București, ESPLA 1959, Ov.S. Crohmălniceanu, *Pentru realismul socialist*, București, 1960.

preluarea puterii – guvernul comunist declanșa un aprig război de represiune nu numai împotriva oricărui gen de manifestare spirituală, ci și împotriva societății românești în întregime, dar mai cu seamă împotriva culturii și a intelectualilor. Sunt edificatoare în acest sens mitingurile și mai ales sloganurile răcnite de o masă decerebrată prin manipulările propagandei comuniste: „Cei ce zac în închisori/ sunt bandiți și trădători²./ Moarte lor!/ Moarte Lor!” (Scraba 2002: 138).

Cât despre *forma complet nouă și lipsită de viitor, inexorabilă pentru existența umană* – aceea întrezărită de Oswald Spengler – era limpede că acesta era chiar momentul în care ea lua ființă în România și urma să culmineze în așa-zisa *societate socialistă multilateral dezvoltată*. Tot în siajul premonițiilor spengleriene, masele – în numele cărora comunismul promitea edificarea unei înalte și democratice culturi – urmau să devină, efect al *ingineriilor totale*, o jalnică populație fără istorie, devastată și deklasată spiritual prin lichidarea memoriei și a tuturor reflexelor culturale, preponderent a celor de cultură civică și politică. Teroarea stalinistă ridica la rangul politicilor de stat ura, suspiciunea, delațiunea, corupția, teama, prostia, incompetența și pasivitatea. Astfel – similar cu ceea ce se întâmpla și în celelalte țări pe care Vestul le oferise pradă bolșevismului – demara în republica populară Română procesul monstruos de *fabricație* a prototipului de om nou: omul fără gânduri, fără îndoieli, fără credință și fără morală.

Examinând, fie și superficial, atât caracteristicile *clasei conducătoare* cât și cele ale pretinsei intelectualități angajată în construcția comunismului, regăsim – iarăși formulate cu punct și virgulă – previziunile Spengleriene privind *marea modă a semidoctilor, a adunărilor populare radicale, a marxiștilor și scriitorilor de literatură etic-socială care se vor considera gânditori și poeți*.

După capitularea Franței în 1940 și după dezastrul trupelor engleze la Dunquerque, România se regăsise într-o totală izolare din punct de vedere politic. Pactul Ribbentrop-Molotov dăduse frâu liber aroganței rapacități imperiale a sovieticilor și – practic girase ocuparea teritoriilor Basarabiei și Nordului Bucovinei. Ulterior, capitularea de la 23 august 1944 avea să devină actul final și tragic prin care România, cu complicitatea tacită a Vestului, era abandonată în ghearele celei mai cumplite barbarii pe care a cunoscut-o istoria. Consecințele directe ale acestei complexe stări de lucruri sunt descrise cu exactitate de Vasile C. Dumitrescu: „cele mai de valoare elemente ale vieții politice, culturale și spirituale ale României au căzut victimă invaziei bolșevice, care le-a deschis larg porțile închisorilor, lagărelor de concentrare și ale cimitirelor. Aceeași tragică confuzie a făcut ca obiecte de artă, biblioteci, arhivele Academiei Române, comori de neînlocuit să cadă pradă furiei distrugătoare a invadatorului, că mii și mii de soldați și ofițeri români, aflați pe frontul din Moldova să cadă în prizonierat sovietic și să ia calea Siberiei, de unde nici până azi nu s-au mai întors” (Dumitrescu 1997: 6).

² Dintr-o listă, de altfel foarte lungă, selectăm numele câtorva dintre cei care erau considerați bandiți și trădători: George Brătianu, dr. în filozofie și doctor în litere la Sorbona, succesorul lui N. Iorga la Facultatea de istorie, decedat în detenție, Alexandru Lepedatu, președinte al Academiei Române (în 1935) decedat în detenție, acad. Dumitru Caracostea, acad. Ion Petrovici, Alexandru Marcu, membru corespondent al Academiei, Mircea Vulcănescu, poetul Adrian Maniu, Victor Papacostea, inițiatorul Institutului de Studii și Cercetări Balcanice și... încă mulți alții de aceeași carură intelectuală. (Roșca 1998: 86.)

În cunoscutul său studiu dedicat perioadei postbelice, Tony Judt sesiza un fapt esențial: Stalin se deosebea de toți ziditori de imperii care-l precedaseră prin obsesia obstinată de reproducere, în teritoriile ocupate, a tuturor formelor de guvernare și organizare socială existente în Uniunea Sovietică. La finele războiului devenise deja evidentă intenția lui de a remodela, a recrea Europa de Est după modelul sovietic, a reproduce istoria, instituțiile și practicile sovietice în fiecare dintre micile state controlate acum de partidele comuniste (Judt 2008: 163). Toate, absolut toate țările ocupate vor fi obligate să devină (Tony Judt citează o formulare a profesorului Kenneth Jowett de la Universitatea din Berkeley) „miniaturi contigue“ ale Uniunii Sovietice. Fiecare urma să suporte reforme economice, să adopte planuri cincinale, să devină un stat polițienesc și să fie condusă de un partid comunist subordonat în totalitate dictaturii comunismului Moscovit (*ibid.*, 163).

Sub protecția ocupantului, guvernul impus României instrumenta o vastă campanie de distrugere a ființei spirituale, de *ștergere a memoriei* poporului român. *Uitarea provocată* devenea obiectivul principal al politicii partidului-stat, în vreme ce cultivarea *amintirii*, oricât de vagă, va fi situată în rândul celor mai grave delict categorisite ca *activitate dușmănoasă*. A spune sau a căuta adevărul echivala cu un act criminal. Astfel începea eșafodarea unui uriaș mecanism al demenței în stare pură, mașina de fabricat *Absurdul* și *Marea Teroare* care nu-și vor afla precedent în întreaga istorie. A fi victimă într-un regim comunist, avea să scrie Monica Lovinescu, devenea o situație – și ea – lipsită de precedent, deoarece *premeditarea viza o triplăucidere: a persoanei morale, a persoanei juridice și a individualității*: „...victima nu numai că urma să fie distrusă psihic, dar până și amintirea ei trebuia să dispară. Țările cu adevărat totalitare nu-și pot oferi luxul cimitirului și al memoriei. În ideal, un om înghițit de un lagăr de concentrare sau de o închisoare de tip totalitar, nu numai că dispare, dar n-a existat niciodată” (Lovinescu 1993: 59).

Deși acest tip de relații sociale – specifice politicii staliniste – nu era cu totul necunoscut în vestul european, democrațiile occidentale, debusolate și ezitante, continuau să considere că nu este cazul să obiecteze în privința legitimității și a modului în care fuseseră constituite guvernele din spațiul ocupat de sovietici. Realitățile dure survenite în viața țărilor abandonate la discreția Moscovei în momentele acelea nu trezeau interesul nimănui, presa vestică păstrând – și chiar încurajând complice – o tăcere totală.

Mărturiile din epocă sunt edificatoare. Iată una consemnată în jurnalul lui Virgil Ierunca:

Din toată presa franceză numai săptămânalul de extremă-dreaptă „Rivarol”, prin pana lui Lucien Rebatet, a evocat tragedia din țările satelite... și n-am să înțeleg niciodată pentru ce presa *liberă* și liberală din Franța și-a făcut din amnezie și ipocrizie un vinovat îndreptar. Dar atunci să nu se mire nimeni că noi, cei scăpați din Răsărit, alunecăm la dreapta. Ce putem face dacă numai dreapta folosește limbajul nostru de revoltă și demnitate, atunci când e vorba de țările din Est (Ierunca 2000: 327).

În aceste condiții, situația exilului românesc, evident, nu putea să fie nici pe departe una convenabilă. Acuzele celor ce reușiseră să dispară la timp din calea barbariei comuniste, contestațiile lor privind legalitatea politică din *lagărul socialist* (aparent legitimat prin semnarea tratatelor de pace) se vedeau total indezirabile.

Potrivit relatărilor lui Neagu Djuvara – fost diplomat aflat în exil –, refugiaților nu li se acordau decât întrevederi discrete, în culise, evident formale, jenate și jenante, lipsite de orice finalitate concretă. Erau considerați în corpore *fasciști* doar pentru faptul că proveneau din Est și prezența lor contraria înflăcărata adeziune la stalinism a intelighenției franceze (Djuvara 2008: 27). Drept pentru care ostracizarea lor era fără drept de apel. În acest sens deosebit de elocvente apar notațiile Monicăi Lovinescu:

Cine n-a încercat – așa cum au făcut-o câțiva dintre noi – să *deschidă ochii* intelectualilor de aici, să-i sensibilizeze la tragedia semenilor din Est, văzându-se respins ca fascist de îndată ce se declara anticomunist (*l'anticommuniste est un chien* spunea drăgălaș Jean-Paul Sartre), nu-și poate da seama de climatul în care s-au instalat primii exilați... Moscova dicta în viața intelectuală franceză nu numai prin membrii partidului comunist francez, dar și prin agenți intelectuali (Lovinescu 2008: 119, 121).

Monica Lovinescu oferă date semnificative și asupra modului cum reacționau atât presa, cât și intelighenția franceză față de oamenii și cărțile care contrariau în vreun fel imaginea stalinismului³.

2. Anticomunismul - expresie a luptei pentru apărarea și conservarea identității spirituale a românilor

La începuturile exilului românesc, activitatea culturală nu părea să constituie – în opinia și preferințele unora dintre intelectualii aflați în refugiu⁴ – un tip de acțiune suficient de penetrant și eficient în tentativa de atenționare și sensibilizare a Occidentului privitor la tragica soartă pe care România fusese obligată să o traverseze după încetarea războiului. Dacă presa exilului românesc își va cuceri destul de repede și își va confirma pe deplin rolul de tribună de luptă (atât prin specificul ei, acela de informare, cât și prin valențele și capacitățile combative deosebit de penetrante), meritul și rolul decisiv în această direcție i-a aparținut lui Mircea Eliade. În jurnalul său parizian, una dintre adnotările lui (datată 16 februarie 1949) dovedește, peste ani, subtila înțelegere a motivațiilor care, de atunci, aveau să anime intelectualitatea exilului românesc. Cu acel prilej el clarifica și natura noilor raporturi (de vizibilă adversitate) ce se instalaseră între fenomenul politicului și cel al culturii, arătând că adversarul se temea îndeosebi de *elite*. În consecință, Eliade a considerat atunci – și pe bună dreptate – că *a face cultură devenise unica politică efecace pe care exilații o aveau la dispoziție*.

³ Presa franceză acoperea sub o densă tăcere toate aparițiile editoriale care aduceau o cât de vagă atingere sovietismului; astfel s-au petrecut lucrurile cu cartea despre Stalin a lui Boris Souvarine (refuzată în anii '30 de Gallimard și intens boicotată după apariția la o altă editură), cartea Jeannei Hersch (*Idéologies et réalités*), fostă studentă a lui Karl Jaspers, profesoară de filozofie la Universitatea din Geneva (care, în percepția intelighenției franceze, păcătuisese prin situarea partidului comunist în... extrema dreaptă a eșichierului politic) ori cartea lui Raymond Aron (*L'opium des Intellectuels*), „implacabilă radiografie a mentalității elitelor pariziene drogate cu ideologie”, cum o caracteriza Monica Lovinescu (op. cit.: 119, 121 și urm.).

⁴ Pe primul plan, exilații puneau în anii '50 organizarea și crearea unui organism politic în vederea luptei anticomuniste și a eliberării țării: „față de durerile celor de acasă și față de răspunderea ce o avem față de viitorul poporului nostru, în măsura în care depinde ceva de noi, numai o activitate gazetărească nu este suficientă” (Vasile C. Dumitrescu, 1997: 38).

Așa se face că – în momentele când în țară orice rezistență față de comunism devenise deja inconceptibilă – intelectualii din exil îmbrățișaseră ideea lui Eliade despre *cultură*. Să observăm că și această idee, desigur destul de singulară, asupra culturii ca unică armă de luptă poate fi trecută în inventarul elementelor identitare. Alături de comitetele și organizațiile de luptă anticomunistă constituite în exil, și chiar mai mult decât acestea, ziarele și revistele aveau să contribuie la conștientizarea necesității unirii diverselor categorii de exilați în vederea împlinirii unui scop comun. La o lectură globală se poate constata că, indiferent de subiectul tratat, nu vor exista – în conținutul revistelor literare ale exilului – materiale cu caracter publicistic sau literar din care să lipsească aluzia politică. Pornind de la situația dramatică în care fusese adusă țara, până și discursul poetic va fi, în cea mai mare parte, dominat de ideea tragediei exilului și, implicit, de cauzele care au determinat această dramatică ruptură existențială. Conotația politică prevalează în egală măsură atât în eseistică, cât și în articolul de analiză. Prin ascutitele accente polemice, autorii încercau să asigure o contrapondere a celor ce se petreceau în țară, acolo unde aveau voie să scrie doar cei ce se își asumau aservirea totală față de propaganda regimului controlat de sovietici. Se poate spune – fără teama de a greși – că anticomunismul publicisticii exilului constituie în sine o primă reacție de natură identitară.

3. Presa literară a exilului românesc - expresie a luptei pentru memorie și identitate

Complexitatea – și nu mai puțin unicitatea – amprentei pe care o deține presa literară a exilului românesc nu poate fi nici analizată și nici înțeleasă în întregul semnificațiilor ei decât din perspectivele și implicațiile aspectului său identitar. Paradigma spirituală pe care își eșafodează temeiurile este marcată profund de experiența limită a violentului proces de *aculturație totalitară* prin care se intenționa o debranșare a națiunii de propriul ei suflet.

Înveninatele răstălmăciri îndreptate asupra întregii tradiții istorice a românilor, înverșunata ponegrire a graiului, credințelor și culturii într-o obstinată tentativă de nimicire aveau să producă o reacție generală în paginile tuturor publicațiilor românești indiferent pe care dintre meridianele lumii se producea apariția lor. Fie că va fi vorba despre „Luceafărul”, „Caete de Dor”, „Ființa Românească”, „Destin”, „Ethos”, „Limite”, „Cuget românesc” sau „Revista scriitorilor români” din Germania, în permanență se face simțit acel crez pe care – între primii – îl va fi formulat Virgil Ierunca, dar în esență îl vom afla reluat – într-un fel sau altul – de toți scriitorii români. Toți, fără excepție, vor dori – prin paginile scrise sau îngrijite de ei – să vorbească acelora care „în libertate și râvnă probează vrerea de dăinuire a cuvântului și gândului românesc. Acelora, mai cu osebire, care aici și acum, inaugurează o altă prezență în vreme, aceea de a substitui categoriei politice, dimensiunea de risc și substanță a spiritului” („Caete de Dor”, 1951, Text program). Cuvintele acestea intenționau să transmită cititorului o unică, generală și constantă preocupare: păstrarea limbii și continuarea moștenirii culturale, „vrerea de dăinuire a cuvântului”.

Așadar, suntem îndreptățiți să susținem că probabil cel mai important reper identitar survenit din interiorul acestui cataclism al istoriei va fi – înainte de toți și

de toate – însăși *limba română*. Pentru cei rămași fără țară, ea devenea – așa cum scrie Gheorghe Grigurcu într-un portret pe care îl creiona neobositului ctitor de publicații, Virgil Ierunca – („Jurnalul literar”, iulie 2000), obiectul „unui cult care exclude orice nepăsare sau neglijență”. Pe bună dreptate, considera distinsul critic, prin tot ceea ce a gândit și a făcut dincolo de fruntariile țării, Virgil Ierunca s-a identificat permanent cu „acceptia de limbă și creație”. În susținerea acestui gând, criticul considera că este suficient să-i reproducă vorbele: „Aici, în exil, limba română, ale cărei țării și adâncimi le-am descoperit cu o pasiune și o dragoste pe care nu mi le bănuiam, îmi interzice improvizația, graba, pocirea prin contaminare („Între a îndura și a face istoria, Gheorghe Grigurcu, Jurnalul literar, 2000: 7).

Va fi devenit deja evident faptul că problema *conservării identității spirituale* reapare și domină – fără excepție – în fiecare dintre publicațiile exilului românesc. Își făcuse simțită prezența și se manifestase încă de la apariția primei reviste literare a exilului românesc, „Luceafărul”, publicație cu o durată scurtă (numai două numere apărute în doi ani consecutiv – noiembrie 1948, mai 1949), fapt care, totuși, nu îi micșorează cu nimic importanța. Atât prin subtitlul („Revista scriitorilor români din exil”) care o plasează sub un întreg orizont de semnificații (evident identitare), cât și prin articolele înserate ce subliniază tendința de cuprindere a unei arii vaste de probleme, „Luceafărul” comprimă și un gest de asumare a unui anume rol de reprezentativitate pentru absolut toți intelectualii aflați departe de țară.

Editorialul primului număr (intitulat simplu și edificator *Cuvânt de început*) explică însăși rațiunea ce a determinat apariția acestei publicații acolo unde orice speranță de revenire acasă era acum definitiv spulberată: „Să nu se uite că aproape totalitatea scriitorilor noștri se găsesc între zidurile ca de temniță ale României”. Cei care au gândit revista (Mircea Eliade și Virgil Ierunca) înțeleseseră că în literatura română se produsese o gravă „sincopă”, scriitorii rămași în țara ocupată fiind lipsiți de libertatea cuvântului. Editorialul mai afirma încă un fapt deosebit de important: asumarea continuității întru tradiție și spiritualitate națională: nevoia de a păstra „legătura vie cu limba, arta și cultura românească” („Luceafărul” 1948: 3). Editorii și toți cei care colaborau se considerau de acum *scriitori angajați*, de vreme ce – din exil – își asumaseră lupta pentru a asigura supraviețuirea sufletului unei țări acum mutilate și supuse terorii. În câteva fraze, articolul jalonează principalele aspecte prin care se manifestă „cea mai gravă criză pe care a cunoscut-o neamul românesc” și aceasta nu atât în ocuparea pământului, cât în „batjocorirea sufletului”, în „nimicirea spiritualității noastre autentice”, „ponegrirea graiului, credințelor și culturii”, „nimicirea spiritualității”. Scopul principal – și mărturisit – al revistei va fi și o unire a tuturor scriitorilor români din exil: „Strângerea scriitorilor laolaltă dobândește și o semnificație de strictă actualitate: ea mărturisește credința lor în libertate și idealul lor comun al unei istorii care se îndreaptă spre eliberarea omului, iar nu spre iobăgirea lui” (*ibid.*: 4). La foarte scurtă vreme după curmarea ororilor naziste, Europa democrațiilor occidentale îngăduia – și asista cu o impasibilitate greu de înțeles – la un nou și nu mai puțin monstruos genocid: aculturația totalitară a Estului european (v. Courtois 2008: 168).

Articolele descriu cu vădită îngrijorare situația survenită în țara și – inevitabil – dobândesc penetrante accente politice, fie și numai prin simpla ilustrare – în datele proprii – ale semnificațiilor ce se ascundeau sub aparența pretinselor *prefaceri*

revoluționare. Elocvente sunt chiar titlurile: „Sovietizarea culturii române” (Iosif Moldoveanu), „Închiderea școlilor franceze” (Ilie Oprea), „Scrisul și misiunea literaturii” (Mircea Eliade), „Istoria umanității nu este istoria luptelor de clasă” (Titus Barbu). Lectura lor astăzi se dovedește a fi un adevărat recurs la memorie, dezvăluind aspecte necunoscute și (din nefericire prea repede) uitate din România anilor '50. Considerată în întregul ei revista se complinește ca un veritabil studiu politic, ca analiză – instrumentată exemplar – oferind *la vedere* măsura reală (și monstruoasă!) a demersurilor comune. Iată – spre exemplu – incisiva aserțiune cu care debutează textul intitulat *Sovietizarea culturii române*, apărut sub semnătura lui Iosif Moldoveanu (alias George Ciorănescu):

Titlul de cronică a culturii românești actuale nu este prea fericit ales, căci o cultură dirijată și sever controlată de Stat își pierde caracterul esențial al libertății creației artistice, pentru a se asimila cu o producție economică etatizată oarecare. Producția culturală din Republica Populară Română are un vădit scop practic: să fie instrumentul educativ și propagandistic al politicii comuniste. Ori, se pare că politicul a impus culturii două teme fundamentale ce revin în toate manifestările culturale recente: glorificarea U.R.S.S.-ului și proslăvirea noii ordini economice (Moldoveanu, 1948: 110).

Agresivitatea „sovietizării” nu omitea nici o instituție culturală și autorul articolului descrie în amănunt situația acestora în momentul în care, mobilizând resurse absolut uriașe, se forța în ritm alert convertirea întregii culturi într-un penibil act de *propagandă*. Urmarea directă avea ca scop evident instrumentarea unui amplu proces de disoluție a identității spirituale: „Propaganda culturală, filo-rusă, subliniază autorul, se face prin institute, ziare și reviste, al căror număr sporește în fiecare zi”. Fapt lipsit de orice echivoc – și denunțat ca atare – în difuzarea, sub toate aspectele, a culturii sovietice (sovieticii însușindu-și, de fapt, trecutul popoarelor din imperiu sub formă mistificată ori epurată) nu se precupețea niciun efort. Slavizarea, rusificarea poporului român – se vădea cu limpezime – era urmărită cu diabolică obstinație și se realiza prin mobilizarea și pregătirea unor întregi mulțimi de „agenți” de propagandă, prin validarea unor „profesori” de limba rusă, prin impunerea limbii ruse în toate domeniile, prin traducerea și tipărirea în zeci și sute de mii de exemplare a tuturor broșurilor și cărților capabile să servească propagandei. Potrivit informațiilor pe care le furnizează autorul, situația concretă se prezenta în termenii următori:

Institutul Româno-sovietic se dovedește foarte activ nu numai în opera de difuzare a culturii sovietice, ci și în procesul de rusificare al societății românești. Astfel, în cursul acestei veri, Institutul s-a dedicat pregătirii cadrelor corpului didactic, care vor preda limba rusă, de curând introdusă în programul școlilor românești. Candidații sunt atrași prin cele mai ispititoare oferte, căci pot deveni profesori secundari numai pe baza diplomei de bacalaureat, după ce au frecventat timp de o lună cursurile Institutului româno-sovietic. Viitorii profesori de limba și literatura rusă își au posturile asigurate, căci numeroase catedre recent create așteaptă pe rusificatorii culturii române. Vorbind despre cursurile de limba rusă de la Institutul al cărui director este, Prof. Ștefan Nicolau spunea că *limba marelui și eroicului popor rus, a aceluia care primul a înfăptuit socialismul pe a șasea parte a globului, limba lui Tolstoi și a lui Gorki, limba lui Lenin și a lui Stalin, merită să-și*

dea osteneala orice om cult să o învețe. (...) Difuziunea cărții sovietice în traducere română și maghiară se face prin Fundația lui Mitiță Constantinescu „Cartea rusă”, devenita cea mai mare editură română, care și-a deschis sucursale în toate orașele, târgurile și stațiunile climaterice. (Idem: 112).

Volumul absolut uriaș de mijloace și resurse (care practic păreau inepuizabile) alocate în acest scop ilustrează elocvent importanța pe care bolșevicii o acordau obiectivului de realizare cât mai rapidă și totală a prăbușirii întregii societății românești. Dimensiunile ca și cifrele prin care se urmărea concretizarea acestui proiect ne apar și astăzi de-a dreptul halucinante:

Alături de *Cartea Rusă* stă *Editura Partidului Muncitoresc Român*, care a lansat de curând a treia ediție, în 130.000 exemplare, din „Istoria Partidului Comunist” a lui I. V. Stalin. Astfel, lucrarea lui Stalin devine, de la o zi la alta, cartea cu cel mai mare tiraj din România (180.000 exemplare) și lectura ei este impusă tuturor lucrătorilor și salariaților publici. Printre ultimele tipărituri în Ediția Partidului Muncitoresc Român figurează „Raportul Politic General la Congresul Partidului Muncitoresc Român” de Gh. Gheorghiu-Dej: „Cuvântul de închidere” la același congres, al Anei Pauker etc. (Idem: 112).

Importanța presei ca mijloc de propagare a ideilor și informației dirijate era bine cunoscută celor care conduceau propaganda filo-sovietică. Cu exemple concrete, autorul subliniază absurdul (și chiar ridicolul) mijloacelor prin care populația României era supusă unei concertate „încătușări a gândirii”:

Este de la sine înțeles că, fiind vorba de educația politică a cetățenilor, ziarele sunt un instrument de convingere și îndoctrinare de prim ordin. Cei care lucrează în întreprinderi sunt abonați în mod obligatoriu la ziarul „Scânteia”, oficiul partidului comunist. S-au creat asociațiuni pe sectoare în București și până în cele mai mărunte cătune, care își propun să răspândească „Scânteia” și să aboneze cât mai multe persoane la ziarul partidului. De multe ori se întâmplă ca în aceeași familie, atât soțul cât și soția fiind salariați publici, să fie abonați obligatoriu la „Scânteia”, fiecare soț având exemplarul său pentru instrucția politică personală (Idem: 113).

După o trecere riguroasă în revistă a modalităților de inoculare și, în fond, de intimidare a întregului popor, Iosif Moldoveanu își schimbă tonalitatea de informare directă într-un ton de ironie și sarcasm:

Trebuie să recunoaștem că „Scânteia”, reprezentând punctul de vedere oficial al partidului comunist, este o lectură absolut necesară oricărui cetățean al republicii populare. Aci contribuabilii urmăresc zilnic noile sarcini fiscale la care trebuie să facă față, termenele la care trebuie să se prezinte la poliție, întrunirile politice și sindicale obligatorii, data schimbării cartelelor și a distribuirii de alimente, etc... Artiștii găsesc în „Scânteia” temele de inspirație autorizate de oficialitate cât și critica pe care partidul o aduce diverselor manifestări culturale (Idem: 113).

Dar iată imaginea – reală și tragică – pe care o conturează analiza vieții cultural-artistice întreprinsă de revista „Luceafărul”:

Sovietizarea și proletarizarea vieții artistice și culturale românești a luat un ritm greu de imaginat. Nici un nume de scriitor, pictor sau compozitor consacrat nu mai apare în coloanele revistelor, în expoziții sau în sălile de concert, dacă nu a aderat integral la idealul abrutizării omului. Iată, de exemplu, numele artiștilor și al

operelor politice care au fost premiate la expoziția grupului plastic FLACĂRA: M. H. Maxy pentru portretul în ulei al Anei Pauker; Marcella Cordescu pentru tabloul „Sosesc grânele din U.R.S.S.”; Ligia Macovei pentru „Brigadierele muncii”; Sorin Ionescu pentru „Uzina”. Dintre sculpturi au fost premiate grupul „Țăran și Țărăncă”, al lui Boris Caragea și „Bătălia producției” a lui Culleri Nestor (*Idem*: 114).

4. Revuistica exilului despre raporturile dintre cultură și fenomenul totalitar

Un element ce întregește – în chip original – coloratura identitară a publicisticii de care ne ocupăm se circumscrie în sfera preocupărilor privind evidențierea naturii maligne a raporturilor dintre cultură și fenomenul totalitar. Abordând acest tip de raporturi, analizele aduc în vizibilul cititorilor imaginea unei veritabile *apocalipse spirituale* și o devastatoare *secătuire ontologică* a adevărului în cultură. Considerațiile profesorului George Uscătescu (director-fondator al revistei „Destin” apărută la Madrid) expun efectele negative ale implicării brutale a ideologiei asupra acestui domeniu:

Orice efort ontologic al înțelegerii creatoare fiind înlăturat, în numele unui nou pragmatism utilitarist. Autonomia procesului estetic, continuă analistul, considerată un lux, totul părea să se integreze în acel fenomen al timpului pe care Freud îl definea „das Unbehagen in der Kultur”... opera de artă și de cultură posedă o semnificație proprie, o dimensiune a ei, ireductibilă la altceva. O dimensiune ontologică deosebită, mai profundă decât profilul ei fenomenologic înscris în ordinea comunicativității ei. Această dimensiune ontologică implică un conținut și o accepție a ei, ca valoare, ca forță noetică, care se deosebește, deși se completează, de pulsivitatea ei semantică și inter-comunicativă. Apropierea noastră de conținutul și semnificația operei de artă sau a operei literare, se realizează, cum mărturisea Merleau-Ponty, în spiritul unei urgențe ce depășește orice fel de altă urgență (Uscătescu: 1972).

O analiză similară, cu adresă directă, întreprindea și Monica Lovinescu în revista „Ființa românească”:

În clipa de față statul, adică partidul, adică comitetul central, adică personificarea lui în treburile culturii, Leonte Răutu, dă directive și consemne și impune aplicarea lor până în cele mai mici amănunte. Întorcându-se spre perioada dintre cele două războaie, colectivul și-o închipuie într-o situație oarecum similară: ordinele venind din două părți: burghezia și capitalul, cu toate că pe cale de descompunere, dictează legea lor scriitorilor; partidul comunist îndrumă și el pe alți scriitori, pe progresiști. În același Stat, două forțe contradictorii se opun, scriitorii fiind definiți prin supunerea la unul sau la altul din aceste două comandamente. Acești scriitori se rânduiesc deci în trei categorii clare: cei ce ascultă integral de partid (din nefericire sunt cam fără a fi, deoarece ca exemplu al acestei categorii îngerești ni se dau doar doi mediocri: A. Toma și Al. Sahia), cei ce sunt la ordinele burgheziei (moderniștii și tradiționaliștii laolaltă, împăcați post-mortem și peste adevăr în acest manual), și, în sfârșit, cei buni, adică realiști și critici ai societății burgheze, dar care, nelăsându-se îndrumați cum trebuie de partid, mai greșesc, pe ici pe acolo, prin părțile esențiale. În această categorie din urmă sunt vârați mai toți marii scriitori numiți – cei care nu sunt defăimați și nici uitați – ci numai transformați, măsluiți, ca Arghezi, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Liviu Rebreanu,

etc.... Lucrurile sunt deci cu atât mai clare cu cât sunt mai neadevărate. O astfel de situație schematică și subordonată a scriitorilor n-a existat, bine înțeles, între cele două războaie la noi, cum n-a putut exista în nici o altă țară. În România, „burghezia decadentă” nu s-a amestecat în procesul de creație, dovadă că cele mai vehemente critice sociale au fost scrise tocmai în acea epocă. Iar partidul comunist ca forță n-a existat.

Realitățile din România bolșevizată, prin ricoșeu, determinau o orientare și în același timp o coloratură specifică (încă un accent identitar) asupra întregului evantai de desfășurări publicistice ale exilului. Pentru scriitorii aflați departe de țară, implicarea politică devenea un sindrom inevitabil. Inclusă în categoria largă a publicațiilor, presa literară editată în exil, chiar dacă – de principiu – nu adopta ostentativ o tentă politică, în subsidiar, prin caracterul său polemic făcea ca existența accentelor combative să capete o incisivitate cu totul și cu totul deosebită întrucât vorbeau în numele unei națiuni care – cu acceptul tacit al Vestului – fusese abandonată dincolo de ultimele granițe ale civilizației și democrației.

O preocupare quasi obsesivă în publicistica exilului – și aceasta având o evidentă încărcătură identitară – se manifestă în abordarea repetată dificilelor teme și interogații privind *Istoria*. Pare – în fond – de înțeles: intelectualii exilului se consideră înainte de toate victime ale acesteia și vor încerca, consecvent să descifreze, ori măcar să întrezărească, dincolo de tot ceea ce se întâmpla, un oarecare sens; în eventualitatea că ar exista vreunul. Mircea Eliade nu reușește să se desprindă de această preocupare nici măcar în paginile de beletristică. El scrie efectiv despre o *teroare a istoriei*. Vintilă Horia se va arăta nu mai puțin preocupat de acest subiect. Prin urmare firesc era să regăsim amprenta obsesivelor meditații asupra istoriei și în modul în care va fi gândită structura conținutului revuistic. Deosebit de semnificativă, din acest punct de vedere este apariția în chiar nr. 2 al revistei „Destin” (octombrie 1951) a unui studiu intitulat *Pentru o viziune creștină a istoriei* semnat de Carl Schmidtt (un nume deosebit de sonor în elita intelectuală a Europei). Paragraful cu care debutează studiul respectiv pare elocvent pentru condiția celor *deșțărați* prin misterioasele mecanisme ale istoriei:

Orice încercare de auto-înțelegere devine astăzi, în definitiv, o determinare a propriei poziții istorico-filozofice sau o proiectare utopică a acesteia. Toți oamenii care planifică sau încearcă să înjuge masele la carul programelor lor, practică într-un anumit fel, o filozofie a istoriei. Ei acceptă faptul mijloacelor de distrugere pe care științele moderne ale naturii le pun la dispoziția celor care ostentează puterea. Dar problema oamenilor împotriva cărora trebuie îndreptate aceste mijloace, nu este, desigur, o problemă de științe naturale. Ba încă demult a încetat chiar să mai fie o problemă morală sau juridică. Astăzi această problemă poate fi pusă și rezolvată numai sub unghiul filozofiei istoriei. De pildă marxismul este într-un grad atât de intens o filozofie a istoriei, încât orice contact cu el devine polemică filozofico-istorică. Minoritățile planificatoare și conducătoare, se auto-construiesc și construiesc masele dirijate de ele, cu ajutorul unor interpretări istorico-filozofice. Orice propagandă de mase își caută evidența în demonstrația că se află alături de evenimentele viitoare. Și până și disperarea își află strigătul suprem numai în amenințarea că istoria universală și-a pierdut sensul.

5. Concluzii

Prin înseși rațiunile ei de a fi, prin strădaniile de a păstra o privire mereu ațintită asupra suferinței celor abandonați acasă sub un cataclism al istoriei, presa literară a exilului românesc se afirmă nu numai cu o vocație, ci și cu o veritabilă *etică a neuitării*.

Între reperele identitare ale acesteia, primul care se detașează în mod vizibil este anticomunismul. El își face simțită prezența încă de la apariția primelor manifestări revuistice și va persista cu semnificația unui gest reprezentativ pentru toți cei aflați departe de țară. Pe același plan – ca relevanță – se situează asumarea continuității întru tradiție, cultură și spiritualitate națională, singura capabilă să asigure supraviețuirea în cea mai gravă criză pe care a cunoscut-o neamul românesc. Din inventarul dimensiunilor identitare nu pot lipsi penetrantele accente polemice pe care le capătă discursul revuistic, având în vedere că paradigma spirituală ce structurează întreaga presă a exilului este profund marcată de experiența limită a procesului de *aculturație totalitară* instrumentat de guvernele comuniste.

Dar cel mai important reper identitar al presei exilului este – înainte de toate – însăși *limba română*.

Un element ce întregeste – la rândul său – coloratura identitară a fenomenului analizat se profilează în sublinierea – prin varii moduri de analiză și exprimare – a efectului profund dizolvant pe care utopia comunistă l-a exercitat asupra întregului fenomen al culturii și asupra ființării spirituale (și nu numai!), a umanului. Este totodată elementul din interiorul căruia – în întregul evantai al desfășurărilor publicistice ale exilului românesc – își făcea simțită prezența implicarea politică, aceea care, în condițiile date, va îmbrăca formele de manifestare ale unui *sindrom* devenit inevitabil.

Bibliografie

- Courtois 2008: Stéphane Courtois, *De la socialism la comunismul francez: aculturație totalitară și culturi naționale* în vol. *O noapte atât de lungă – Apogeul regimurilor totalitare în Europa 1935-1953*, București, Editura Vremea.
- Djuvara 2008: Neagu Djuvara, *Amintiri din pribegie*, București, Editura Humanitas.
- Dumitrescu 1997: Vasile C. Dumitrescu: *O istorie a exilului românesc (1944-1989)*. Selecția textelor, îngrijirea ediției, cuvânt introductiv Victor Frunză. București, Editura Victor Frunză.
- Eliade 1973: Mircea Eliade, *Fragments d'un journal*, traduit du roumain par Luc Badesco, vol. I, Paris, Gallimard.
- Ierunca 2000: Virgil Ierunca, *Trecut-au anii*, București, Editura Humanitas.
- Judt 2008: Tony Judt, *Epoca Postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, traducere Georgiana Perlea, postfață Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom.
- Lovinescu 2008: Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, București, Editura Humanitas.
- Lovinescu 1993: Monica Lovinescu, *Seismograme* în vol. *Unde scurte II*, București, Editura Humanitas.
- Roșca 1998: N. Roșca, *Închisoarea elitei românești*, Baia Mare, Editura Gutinul.
- Scraba 2002: Isabela Vasiliu-Scraba, *Contextualizări – Elemente pentru o topologie a prezentului*, Slobozia, Editura Star Tipp.
- Spengler 1996 a: Oswald Spengler, *Declinul Occidentului*, vol. I, Craiova, Editura Beladi, traducere Ioan Lascu.

- Spengler 1996 b: Oswald Spengler, *Omul și tehnica. Contribuție la o filozofie a vieții*, traducere Gheorghe Pascu, Oradea, Editura AION.
Todorov 1999: Tzvetan Todorov, *Abuzurile Memoriei*, Timișoara, Editura Amarcord.
Uscătescu 1972: George Uscătescu, *Este posibilă întoarcerea*, în „Destin”, nr. 24-25.

Publicații

- „Luceafărul”, 1948-1949, Paris.
„Caete de Dor”, 1951, Paris.
„Destin”, 1951, Madrid.
„Jurnalul literar”, 2000, București.

Landmarks of Identity in the Literary Press of the Romanian Exile

After the 2nd World War, Romania, like other Eastern European countries, became a Soviet satellite. The consequence – any kind of freedom was abolished and a severe censorship forbids a large number of books, many literary magazines and newspapers.

Fortunately, some Romanian intellectuals managed to escape from the country and settled down to different Western countries, such as France, Spain, Italy, Germany or even some from the American continent. They tried to continue their activity in the free world publishing books, founding publishing houses and especially acting as free journalists. Their main scope was to combat the communist ideology, to maintain the valuable Romanian culture who flourished during the interwar period and also to preserve the Romanian identity.